

Johannes Hermanus Gunning Wzn. (1859-1951)

E. Mackay

Dit materiaal is onderdeel van het compendium christelijk leraarschap dat samengesteld is door het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Dit venster uit de Pedagogische Canon voor de christelijke leraar is gewijd aan de christelijke pedagoog Johannes Hermanus Gunning Wzn. en zijn pedagogische idealen. Gunning was de eerste docent pedagogiek aan een Nederlandse universiteit.
Bronvermelding	Deze tekst is deel van het Compendium van het Lectoraat Christelijk leraarschap.
Thema *	Inspiratiebronnen
Gebruik **	Hoofd
Plaatsingsdatum	2015
Gerelateerde artikelen	De andere canon vensters
Trefwoorden	Universitaire pedagogie Nederland, Ethische theologie, 19 ^e en 20 ^e eeuw

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevend*.

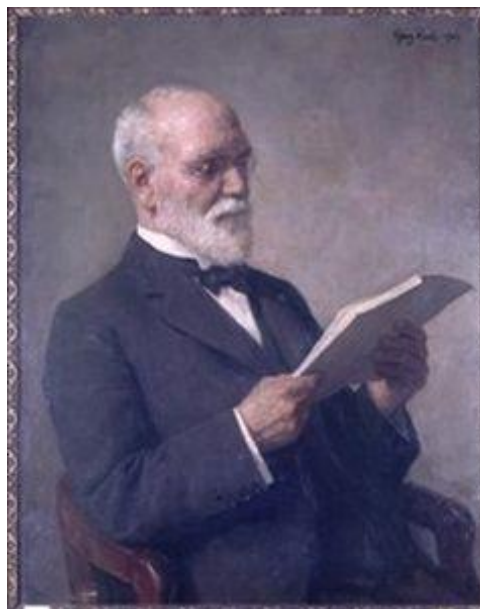
** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

Johannes Hermanus Gunning Wzn. (1859 – 1951)

Inleiding

Plaats in de Canon

Gunning was de eerste universitaire docent in de pedagogiek in Nederland. Hij wordt ook wel beschouwd als 'nestor van de Nederlandse pedagogen'.¹ Hij kwam uit een voornaam geslacht dat een grote bijdrage aan de Nederlandse kerkelijke wereld en theologie heeft geleverd. Gunning stond in de, in zijn dagen ontstane, traditie van de ethische theologie. Een middenstroming binnen de Nederlandse Hervormde Kerk die probeerde vast te houden aan de waarheid Gods en die tegelijk in gesprek trachtte te zijn met de moderne tijd.² Zij hield zich bezig met de verhouding van het geloof ten opzichte van wetenschap, politiek en samenleving. Gunning heeft zich ingezet op al deze terreinen, waarbij binnen deze canon vooral zijn inzet als ethisch-christelijk pedagoog van belang is. Gunning heeft vanuit dit perspectief de academische pedagogische bezinning in Nederland op gang gebracht. Dit rechtvaardigt zijn plaats in de canon.

Actualiteit

Gunning wilde in zijn pedagogisch denken dicht aansluiten bij de notie van het kind als een uniek wezen. In dat licht sloot hij aan bij de zogeheten reformpedagogiek van Célestine Freinet, Maria Montessori en andere pedagogen.³ Tegelijk ging hij hierin niet zover dat hij geheel en al vanuit het kind (vom Kinde aus) wilde denken, zoals Ellen Key dat deed in haar boek *De eeuw van het kind* (1900). Gunning had niet alleen aandacht voor het intellectueel begaafde maar ook voor het meer praktisch begaafde kind en bepleitte het praktijkgericht onderwijs. In dit licht is Gunning relevant voor de huidige pedagogische discussie waarin ook veel aandacht is voor verschillen in begaafdheid. Bij dit alles stond voor hem de zedelijke of morele opvoeding van het kind centraal. Deze zedelijke opvoeding vindt voor hem haar grond in de godsdienstige opvoeding en daarmee in het christelijk geloof.

Kernthema

De kernthematiek die hierbij aan de orde komt is Gunnings christelijke kijk op opvoeding en onderwijs als een gebied van zowel kennisvorming als morele en godsdienstige vorming.

Structuur

We zullen in dit 'venster' eerst kijken naar Gunnings levensgeschiedenis en naar zijn betekenis. Daarna bieden we uit zijn oeuvre een aantal bronnen met vragen die kunnen helpen bij het goed verstaan van deze teksten. We beginnen hierbij met een kennismakingstekst, vervolgen met een verdiepende tekst en eindigen met een verbredende tekst. Tot slot kijken we naar het gesprek dat

¹ Ernst Mulder, *Beginsel en beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900 – 1940*, Amsterdam, 1989, 26.

² Zie in de pedagogische canon voor de christelijke leraar ook het venster over de ethische theoloog en pedagoog Isaïc van Dijk.

³ Zie voor de invloed van de reformpedagogiek op de Nederlandse pedagogen: N. Bakker, J. Noordam, M. Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, Assen, 2006.

door andere pedagogen met Gunning is gevoerd en we besluiten met enkele literatuursuggesties voor wie meer over Gunning wil lezen.⁴

1.Korte biografie

Jeugd en studie

Johann Hermanus Gunning Wzn. werd op 13 juli 1859 geboren in Utrecht. De familie Gunning was een bekende predikantenfamilie. Gunnings opa was de predikant J.H. Gunning sr. Eén van de zonen van deze Gunning sr. was J.H. Gunning jr., de bekende ethische theoloog. Een andere zoon was J.W. Gunning - de vader van de Gunning die in dit venster centraal staat - , die geneeskunde had gestudeerd en assistent was van de nestor van de scheikunde in Nederland, de hoogleraar G.J. Mulder. Deze Mulder was een streng rationalist en kon niet verdragen dat zijn assistent vanuit het christelijk geloof een ander standpunt was toegedaan. Mulder heeft hem om deze reden uiteindelijk laten ontslaan. Kort daarna - in 1856 - stierf Gunnings eerste vrouw in het kraambed. Hij huwde opnieuw, nu met Petronella Anne Pierson die uit een familie stamde die zich nauw verbonden wist met het Réveil. Zij was de zuster van de bekende letterkundige, Allard Pierson.

In 1859 werd uit dit tweede huwelijk Johannes Hermanus Gunning Wzn. Geboren. Johannes had met zijn vader een goede band en verstandhouding, met zijn moeder was de band stroef en soms gespannen.

Op zijn zesde jaar ging hij naar een christelijke bewaarschool te Utrecht. Kort daarna werd zijn vader hoogleraar scheikunde te Amsterdam. Hij zond zijn zoon daar naar de Fröbelschool en aansluitend naar de openbare lagere school. Johannes ging hierna niet meteen naar de middelbare school, omdat zijn ouders hem, geheel in de traditie van die dagen, eerst enige tijd wilden laten reizen naar het buitenland om daardoor een goede algemene vorming te krijgen. Na anderhalf jaar keerde hij terug en ging in 1873 naar het gymnasium waar hij in de tweede klas geplaatst werd. Na vier jaar (de gymnasiumopleiding duurde toen nog vijf jaar) behaalde hij zijn diploma. In deze jaren ontwaakte bij de jonge Gunning een sterk religieus besef. Hij ging uit eigen beweging geloofsonderricht volgen bij zijn oom, J.H. Gunning jr., die samen met D. Chantepie de la Saussaye de grondlegger is van de ethische theologie. Dit onderwijs had een grote invloed op hem, heel zijn leven is hij gestempeld gebleven door dit geestelijke klimaat van diepe, innerlijke geloofsvroomheid en een kritisch-open houding naar wetenschap en samenleving.

In 1877 ging Gunning klassieke letteren studeren aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is hier vooral gevormd door C. Bellaar Spruyt. Deze Spruyt was sterk beïnvloed door de Duitse filosoof Immanuel Kant. Ook Gunning onderging deze invloed (zie hierover nader paragraaf 2 van dit venster). Gunning heeft - geheel in de lijn van Kant - wel altijd een sterk accent gelegd op de morele vorming van de mens. In juni 1882 deed hij doctoraalexamen en in december van dat jaar promoveerde hij op de dichter Aristophanes.

Werk en gezin

Inmiddels was Gunning leraar klassieke talen geworden aan het Utrechts gymnasium. Hij trouwde in 1882 met Cecilia van Eeghen en ze vestigden zich in Utrecht. Gunning heeft hier een jarenlange ervaring opgedaan als leraar en met name deze ervaring heeft hem pedagogisch gevormd. Hij werd daarnaast diaken in de plaatselijke kerkelijke gemeente en kwam hierdoor in aanraking met de armenzorg in de stad, een zaak die hem zeer na aan het hart lag. Hij werd een overtuigd tegenstander van alcohol en roken, vanwege de verwoestende werking die beide hadden op de arbeiders.

Vanwege zijn afkomst uit een zeer gegoede en invloedrijke familie kon hij zich gemakkelijk bewegen op het landelijke politieke vlak. Toen Abraham Kuyper en de antirevolutionairen in zijn spoor de schoolstrijd begonnen, verzette Gunning zich samen met anderen tegen Kuyper. Gunning deelde het ideaal van bijzonder onderwijs met Kuyper, maar hij wees diens strijdbare, harde politieke handelingswijze af. Gunning was geen partijman en geloofde dat elke christen vanuit zijn persoonlijke overtuiging aan de politiek kon deelnemen, ook binnen de liberale richting waar

⁴ Met dank aan Leunis van Klinken voor de boeken van Gunning die ik van hem mocht lenen!

Gunning zichzelf zijn leven lang toe heeft gerekend (zij het dat hij de liberalen ook weer bekritiseerde als ze te weinig zorg voor armen en alcoholisten hadden).

In 1889 werd Gunning corrector aan het gymnasium in Zwolle. Daarnaast werd hij voorzitter van de Vereniging voor Christelijk Volksonderwijs.

Meer en meer ging Gunning het belang van de morele opvoeding zien. Hij ging zich verdiepen in de pedagogiek en besloot in 1898 om bij de Utrechtse Universiteit een aanvraag in te dienen om er als privatdocent pedagogiek te gaan werken. Het universiteitsbestuur gaf te kennen hier wel belangstelling voor te hebben. Ter voorbereiding op zijn docentschap ging Gunning eerst twee jaar pedagogiek studeren in Duitsland. Hij ging naar de universiteit van Jena en studeerde daar onder anderen bij Rein, een leerling van Herbart.⁵ Midden in zijn studietijd stierf onverwachts zijn vrouw. De kinderen moesten bij zijn moeder en bij een vriendin worden ondergebracht. Te midden van alle rouw en verdriet probeerde hij toch de draad van de studie weer op te pakken. Gunning is hierna nog twee maal getrouwd geweest.

In 1900 rondde hij zijn studie af en vestigde zich op 3 februari van dat jaar als docent pedagogiek aan de Utrechtse universiteit: 'Die derde februari vormde het eigenlijke begin van de universitaire pedagogiek in Nederland'.⁶

Overigens was dit begin zeer bescheiden. Gunning was onbezoldigd privatdocent en had weinig toehoorders. Hij moest daarom naar een nevenfunctie zoeken en werd in 1902 districtsofzieder ofwel schoolinspecteur in Amsterdam. Hij verhuisde daarom zijn privatdocentschap naar de Amsterdamse universiteit.

Er werden verschillende pogingen gedaan om een leerstoel pedagogiek te vestigen, maar dit mislukte. Uiteindelijk ging de met Gunning bevriende Ph. Kohnstamm – die van huis uit natuurkundige en filosoof was – in 1918 deze leerstoel bekleden.⁷

Toen Gunning stopte als inspecteur in Amsterdam, keerde hij weer naar Utrecht terug en werd daar opnieuw privatdocent. Er waren slechts weinig toehoorders (hooguit zeventien studenten). Langzaam maar zeker begon het vak pedagogiek aan betekenis te winnen. In 1925 werd een officiële M.O.-akte pedagogiek mogelijk gemaakt en het aantal studenten begon langzaam aan te groeien. In 1923 werd Gunning uiteindelijk bijzonder hoogleraar pedagogiek in Utrecht. In 1929 moest hij met pensioen gaan want hij had de leeftijd van zeventig jaar bereikt. Hij heeft verlenging gekregen om nog twee jaar door te werken en in 1931 nam hij afscheid van de universiteit (Kohnstamm volgde hem in 1932 in Utrecht op).

Laatste levensjaren

Naast zijn professoraat en na zijn emeritaat heeft Gunning nog tal van activiteiten ontplooid in onderwijs, politiek en samenleving. Hij was lid van de Onderwijsraad en van het College van Toezicht voor het Rijks Tucht - en Opvoedingswezen dat moest toezien op de uitvoering van de verschillende kindervetten ten behoeve van verbetering van het kindervelzijn. Hij was lid van de Godsdienstig-Democratische Kring die door Kohnstamm was geïnitieerd. Deze kring hield zich met politieke vraagstukken bezig, waarbij zij een standpunt koos tussen antirevolutionairen en socialisten in. Men zocht het midden op waar, vanuit een milde christelijk-liberale sfeer, aandacht was voor het welzijn van de arbeider.

Tot op hoge leeftijd hield Gunning lezingen en schreef hij artikelen. Pas na de Tweede Wereldoorlog ging hij het rustiger aan doen. Hij trok zich meer en meer terug uit het maatschappelijke leven. Op 5 maart 1951 is hij kalm en rustig thuis overleden.⁸

⁵ Zie in de pedagogische canon voor de christelijke leraar het venster over Herbart.

⁶ Ernst Mulder, *Beginsel en beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900 – 1940*, Amsterdam, 1989, 46.

⁷ Zie in de pedagogische canon voor de christelijke leraar het venster over Kohnstamm.

⁸ Gebaseerd op Ernst Mulder, *a.w.*

2. Betekenis

Geloof en wetenschap

Gunning heeft geprobeerd om de pedagogiek als universitair vak in Nederland gestalte te geven en te doordenken. Zijn diepste drijfveer was de overtuiging dat de christen vanuit het persoonlijk geloof in cultuur, onderwijs en wetenschap streeft naar een verbetering van het algemeen zedelijk leven van de natie. Opvoeding was in dit licht van wezenlijk belang en daarom diende er ook een wetenschap van de opvoeding te zijn: de pedagogiek.

In dit licht was Gunning geen voorstander van de antithese-gedachte die de antirevolutionairen voorstonden en evenmin van de strijd-gedachte die de socialisten voorstonden. Hij geloofde in een harmonische, natuurlijke eenheid van de diverse groepen in de samenleving. Wat alle mensen hierin deelden, was de zedelijke wet ofwel de morele orde. Hierin volgde hij zijn leermeester Spruyt en zijn inspirator Immanuel Kant.

In dit spoor van Spruyt en Kant maakte Gunning onderscheid tussen geloof en wetenschap. Binnen de wetenschap gaat het om het onderzoek naar het natuurlijke leven. Dat leven dient volstrekt volgens denken en waarneming - rationeel en empirisch - te worden onderzocht. Het geloof speelt hierbij geen rol. Gunning kon in dit licht ook een eind mee gaan met het evolutie-denken binnen de biologie. Hij ging echter niet zover mee met de evolutionisten dat hij de mens als een louter natuurlijk wezen zag. De mens was volgens Gunning - en in de lijn van Spruyt en Kant - niet alleen een natuurlijk-biologisch maar ook een zedelijk-moreel wezen. Gunning wees het sociaal-darwinisme af als een zeer immorele leer. Immers, volgens dit sociaal-darwinisme was de mens volkomen gerechtvaardigd om volgens de natuurwet van het recht van de sterkste te handelen. De natuurwetenschappen moeten zuiver onbevooroordeeld onderzoek doen binnen hun gebied. Ze moeten bescheiden zijn en niet buiten hun grenzen allerlei uitspraken gaan doen.

Naast de natuurwetenschappen zijn er daarom ook de morele wetenschappen die hun eigen bestaansrecht hebben. De mens is een zedelijk wezen; hij weet wat goed en kwaad is en hij dient zich moreel te verhouden tot de natuurlijke wereld. De morele en ook de religieuze dimensie mag aan de universiteit zijn eigen domein hebben, naast het domein van de natuurwetenschappen. De natuurwetenschappen moeten haar als een volwaardig gebied aanvaarden. De morele vakken moeten op hun beurt niet oordelen over de waarheid van natuurkundig feiten.

Pedagogiek als wetenschap

De pedagogiek krijgt te midden van deze morele wetenschappen haar bijzondere plaats. Zij is de wetenschap van de goede opvoeding. Gunning zag haar meer als een 'kunde' (een toegepast vak) dan als een 'wetenschap'; hij noemde de pedagogiek 'ars paedagogica'.⁹

Gunning bepleitte een tweedeling aan de universiteit tussen de natuurlijke en de morele vakken. Met deze opvatting stond Gunning kritisch tegenover de harde atheïsten die vonden dat de morele vakken geen wetenschappen zijn én tegenover meer orthodoxe christenen die de Bijbel en het christelijk geloof ook binnen de natuurwetenschap een rol wilden toekennen.

Binnen het kader van deze tweedeling van de wetenschappen kon de pedagogiek volgens Gunning een eigen vakgebied worden. De pedagogiek gaat over de opvoeding door de opvoeders - ouders, leraren en anderen - aan de kinderen. Zij stelt zichzelf de vraag wat een goede opvoeding is. De pedagogiek is bij uitstek een morele wetenschap. Zij is een wetenschap niet volgens de natuurwetenschappelijke methode te werk hoeft te gaan, hoewel zij de natuurwetenschappen wel op de voet volgt waar die spreken over de feitelijke biologische en fysiologische ontwikkeling van het kind. Deze gegevens en inzichten neemt zij zeer serieus en worden verdisconteerd in haar opvattingen en visies. Ook elementen en kennis uit de geschiedwetenschap, de psychologie en tal van andere vakken dienen door de pedagogiek serieus te worden genomen. Wanneer zij dit alles doet, mag ze, wanneer het over de opvoeding zelf gaat, de morele dimensie voluit laten spreken.

⁹ Zie hiervoor zijn rede die hij uitsprak toen hij privatdocent pedagogiek werd: 'De paedagogiek aan de universiteit' (1900), in: *Keur uit de werken van Prof. Dr. J.H. Gunning Wzn.*, Groningen, Batavia, 1940.

In dit licht bouwde Gunning aan zijn ideaal van een universitaire pedagogiek. De pedagogiek was een nieuw vak binnen de Nederlandse universitaire wereld. Door de veranderende tijdgeest in Europa was er een groeiende aandacht ontstaan voor het kind als kind en in dat spoor groeiden ook het bewustzijn van en de belangstelling voor de opvoeding. In het buitenland waren er al leerstoelen pedagogiek opgericht. Dat alles vroeg ook in Nederland om een plaats voor opvoedingsvraagstukken binnen het universitaire curriculum. Het jaar 1900 is in dit verband een zeer belangrijk jaar: Gunning werd de eerste docent pedagogiek aan een Nederlandse universiteit. Hiermee kon dit vak zowel institutioneel als inhoudelijk ter hand genomen worden en dat heeft Gunning ook gedaan. In zijn spoor zijn er leerstoelen ontstaan, eerst in Groningen in 1918 en daarna aan de andere universiteiten van Nederland. In Amsterdam verschenen onder meer het wetenschappelijk tijdschriften als *Kinderstudie. Paedagogische Bladen* (1916 – 1924) en *Paedagogische Studiën* (vanaf 1920). Gunning schreef zelf hiervoor tal van pedagogische bijdragen. Hij geldt niet als de auteur van het grote klassieke standaardwerk, maar meer die van de kleine studies. Hij beschouwde zichzelf ook niet als de grote systematicus, maar meer als een eclecticus ofwel iemand die van alles bij elkaar sprokkelt.

Gunnings eclecticische pedagogiek

De kern van Gunnings bijeengesprokkelde of eclecticische pedagogiek is de morele ontwikkeling van het kind, waarbij deze morele ontwikkeling nauw verbonden is met de natuurlijke ontwikkeling van het kind. Immanuel Kant was hierin voor hem een belangrijke bron waar het de morele opvoeding betrof. Daarnaast was ook Rousseau's boek *Émile ou l'éducation* voor Gunning een belangrijke bron.¹⁰

Gunning bewonderde Rousseau's boek vanwege zijn stijl en inhoud. Gunning was in dit opzicht zeker ook beïnvloed door de geest van de Romantiek die uit dit boek sprak. Hij geloofde in de organische groei en bloei van het kind naar de volwassenheid. De pedagoog moest het kind hierin op de voet volgen om hem vervolgens als een goed gouverneur op te voeden. Tegelijk stond Gunning kritisch tegenover Rousseau's idee van de natuurlijke goedheid van het kind. Volgens Rousseau was er slechts het gevaar van een maatschappelijke en geen theologische zondeval. De maatschappelijke zondeval vindt plaats wanneer een kind uit zijn natuurstaat zou worden weggetrokken door een daarvan vervreemde samenleving. Gunning bracht juist hier het christelijke element in. De kerk gelooft dat de zonde niet primair maatschappelijk maar religieus is. Zonde is opstand tegen God. Zij had erfzonde tot gevolg. Een kind is een door de (erf)zonde aangetast wezen dat in de weg van bekering en geloof verlost moet worden van de zonde en verzoend moet worden met God om voorts in zijn leven ernaar te streven het goede te doen. Voor Gunning mag er binnen de pedagogiek aldus ruimte zijn voor het christelijke denken over de morele orde.

Pedagogiek is voor Gunning de wetenschap van de opvoeding. Zij gaat niet allereerst over het kind maar over de opvoeding. Het kind is daarin impliciet begrepen, maar uiteindelijk is het kind niet het voorwerp van de pedagogiek. Als opvoeders ziet hij vooral de ouders, de leraren en – impliciet – ook de samenleving.

De ouders hebben de eerste opvoedingstaak. In het gezin is er een sfeer van intimiteit en geborgenheid. De ouders dienen niet door zedepreekjes maar door voorbeelden en daden op te voeden. Dit geldt zowel de morele opvoeding – die is de taak van alle ouders – als de geloofsopvoeding – die is de taak van gelovige ouders. Gunning bepleitte ook een grote rol van de vader in de opvoeding. De opvoeding moest niet alleen aan moeders worden overgelaten. Gunning had met name oog voor zeer jonge kinderen en voor pubers. Hij had voor zijn tijd ongewoon open en ruime opvattingen over seksuele opvoeding.

De leraren hebben de tweede opvoedingstaak. Gunning bepleitte een brede onderwijsopvoeding van kinderen. Hij was wars van intellectualisme. Zeker mochten er van hem gymnasia zijn, maar hij was ook een groot voorstander van het praktijkonderwijs van de zogeheten doe-scholen. De meeste kinderen waren volgens hem meer gericht op handwerk en slechts enkelingen waren uitsluitend gericht op hoofdwerk. Juist de arbeid en de opvoeding tot arbeidzaamheid vormen

¹⁰ Zie in de pedagogische canon voor de christelijke leraar het venster over Rousseau.

belangrijke gebieden van morele vorming. Hier kan het kind worden opgevoed tot een verantwoordelijk handelend wezen. De hele samenleving is gediend met een dergelijke opvoeding. Het kind moest in zijn natuurlijke ontwikkeling worden gevolgd. Gunning past in dit licht geheel binnen de reformpedagogiek van zijn dagen. Hij stond positief tegenover Montessori en andere reformpedagogen.¹¹ Tegelijk was hij kritisch tegen een al te strakke, rigide aanpak van de kinderen. Hij stond een vrije vorm van onderwijs voor. Hij was wars van een al te sterk gebruik van methodes binnen het onderwijs. Hij zag het kind, ondanks dat het in grote lijnen een zekere uniforme biologische ontwikkeling doormaakte, als persoon met een morele dimensie ook als een uniek wezen. De leraar diende deze uniciteit serieus te nemen om het kind niet te verstikken in allerlei uniformiteit van methode en aanpak.

In dit alles hoort men niet alleen de academische pedagoog maar ook de ervaren leraar meeklinken. Gunning heeft bij zijn verwoording en doordenking van de pedagogiek dankbaar gebruik gemaakt van zijn jarenlange ervaring als leraar.

Op een meer impliciet niveau is er nog een derde opvoedende taak. Het betreft hier de samenleving als geheel, overheid, kerk en burgers. De samenleving is verantwoordelijk voor de morele opvoeding van haar leden. Gunning's eigen lezingen over bestrijding van armoede en alcoholisme vormen een goed voorbeeld van zijn eigen taakopvatting. De diaconale taak van de kerk werd door hem nauw verbonden met deze opvoedende taak van de samenleving als geheel. De samenleving moest moreel verantwoordelijk zijn naar hen die in zorgelijke omstandigheden verkeerden. Zij diende misdeelden op te voeden dan wel omstandigheden te scheppen zodat dezen opgevoed konden worden.

Hoogste kern van alle opvoeding is kinderen vanuit hun natuurlijke ontwikkeling en groei op de juiste manier en de juiste tijd op te voeden tot moreel en religieus verantwoordelijke wezens voor Gods aangezicht en ten overstaan van mens en wereld. Het pedagogische denken van Gunning beweegt hier van het natuurlijke en morele naar het diepste, te weten het geestelijke domein.¹²

3. Kennismakingstekst

Kader

Als kennismakingstekst nemen we enkele fragmenten uit de lezing *'Zedelijke opvoeding'* die Gunning in 1908 hield op het congres 'Opvoeding van het kind' te Den Haag. In deze tekst komt Gunning's opvatting over de mens als een zedelijk of moreel wezen naar voren. Het verdient aanbeveling om deze kennismakingstekst over morele vorming in nauw verband te zien met de daarna volgende verdiepingstekst over godsdienstige vorming. Gunning liet de godsdienstige vorming in zijn lezing over morele vorming grotendeels achterwege omdat deze thematiek op dit congres afzonderlijk werd behandeld.

Brontekst

'(...) De mensch is een zedelijk wezen, d.w.z. hij draagt in zich de begrippen van goed en kwaad, zedelijk en onzedelijk, en hij laat zich door die begrippen beïnvloeden en leiden. Daardoor onderscheidt hij zich scherp van de overige natuur, waaraan hij met andere zijden van zijn wezen, lichaam en verstand, deel heeft. Want in de natuur zijn die begrippen niet te vinden. Zij die ze uit haar hebben willen afleiden – en dat is honderden malen beproefd – konden dit slechts bereiken door ze op de een of andere wijze te identificeeren met de begrippen voordelig en onvoordelig, wat gelijk staat met ze te ontkennen of op te heffen.

¹¹ Zie voor de invloed van de reformpedagogiek op de Nederlandse pedagogen: N. Bakker, J. Noordam, M. Rietveld – van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, Assen, 2006.

¹² Gebaseerd op Ernst Mulder, a.w. en op J.H. Gunning Wzn., *Keur uit de werken van Prof. Dr. J.H. Gunning Wzn.*, Groningen, Batavia, 1940.

Het ware grondbeginsel der zedelijke opvoeding is gegeven door Christus toen Hij sprak: 'Wat baat het den mensch of hij de geheele wereld gewint en lijdt schade zijner ziel? Of wat zal een mensch geven tot lossing zijner ziel?' Geen werelds succes, ook het edelste niet, kan in mindering komen van zedelijk verlies. Daarvan moet de zedelijke opvoeding uitgaan, daarvan moet zij gansch doortrokken zijn. Verstand, wetenschap, kunst, rijkdom, eer en wat dies meer zij, bepalen iemands plaats in de wereld, maar zij beslissen niets omtrent zijn eigenlijke waarde als mensch; deze ligt uitsluitend in zijn zedelijk gehalte.

(...)

Wie dus zijn kinderen een zedelijke opvoeding wil geven, die prente hun diep in, dat geen ramp, geen tegenslag, geen nadeel, geen verlies, geen mislukking, geen miskennis, geen oneer zelfs, iets beteekent tegen verlies aan zedelijk gehalte; dat niets verloren is, waar dit ongerept blijft, dat niets gewonnen is, waar dit geschonden wordt.

Keeren wij met deze dingen tot ons zelf in en vragen wij ons af, wat wij eigenlijk gemeenlijk met onze kinderen doen, moeten wij dan niet met beschaming ons zelf bekennen, dat wij recht beschouwd heel weinig werk maken van hun zedelijke opvoeding?

Wij doen als Spencer, wij praten er veel over, maar ondertusschen werken wij vooral aan hun vooruitkomen in de wereld. Daarvoor sloven wij ons af, daar hebben wij geld en zorgen, moeite en verdriet, ja zelfs kuiperijen en vernederingen voor over, en verzuimen daarvoor het ééne nodige: de karaktervorming.

(...)

Is dus karaktervorming het doel der zedelijke opvoeding, dan rijst de vraag, wat wij eigenlijk onder karakter hebben te verstaan. Een aan wetenschappelijke eisen voldoende antwoord daarop te geven, zou geen geringe besogne zijn, te meer daar ook dit woord in zoo verschillende beteekenissen gebruikt wordt. Maar wat voor ons doel voldoende is, is eigenlijk in het voorafgaande reeds gegeven, wij hebben het er slechts uit te halen. Het is niet iets buiten den mensch, niet iets, dat hij kan aandoen of afleggen als een kleed, maar iets dat tot zijn innigste wezen behoort, ja in zekeren zin dat wezen zelf. Daarom noemen wij het een gemoedsgesteldheid. Het is dan ook niet iets wisselends, zooals de kleur der zee, maar iets dat, zonder strakke éénvormigheid, toch zichzelf steeds gelijk blijft, wat wij uitdrukken met het woord 'constant'. Het is echter ook iets, dat zich naar buiten in daden openbaart, maar alleen zulke daden, die in overeenstemming met, en een uitvloeisel zijn van het innerlijke; immers daden die dat niet zijn, noemen wij karakterloos. Aan karakter is alles echt. Alle namaak en pastiche zijn er vreemd aan. Standvastigheid en echtheid, ziedaar, of ik moet mij sterk vergissen, de beide polen van het begrip karakter.

Maar dan is het ook duidelijk, dat alleen hij een man, alleen zij een vrouw van karakter genoemd kan worden, die een behoorlijke mate van onafhankelijkheid bezit van de uitwendige omstandigheden. Het is niet genoeg bestand te zijn tegen eigenlijk-gezegde verzoeking of verlokking tot het kwade, ofschoon dat zeker numero één is; wie geen 'neen' durft zeggen, zoals De Genestet het uitdrukt, is stellig geen karakter. Maar de eisch gaat verder en omvat, dat onze handelingen in laatster instantie niet het uitvloeisel zijn der omstandigheden, maar van onzen wil en ons wezen.¹³

Vragen bij de brontekst:

- a. Hoe typeert Gunning het verschil tussen het natuurlijke en het zedelijke domein?
- b. Hoe fundeert Gunning zijn denken over het zedelijke domein in de Bijbel?
- c. Karaktervorming is volgens Gunning het doel van de zedelijke opvoeding. Wat is volgens hem karaktervorming?
- d. Wat vind je van Gunnings opvatting over het zedelijke domein?

¹³ J.H. Gunning Wzn., 'Zedelijke opvoeding (karaktervorming)' (1908), in: *Verzamelde paedagogische opstellen*, Amsterdam, 1911, 189 – 218, de gekozen fragmenten zijn uit p. 190 – 194.

- e. Deel je zijn zorg dat onze opvoeding te vaak gericht is op maatschappelijk succes in plaats van morele vorming?

4. Verdiepende tekst

Kader

Na de eerste kennismaking gaan we kijken naar een verdiepende tekst. We doen dat door een tekst te lezen over godsdienstige opvoeding. Voor Gunning is de godsdienstige vorming de basis van de morele opvoeding. We lezen enkele fragmenten uit de lezing 'Godsdienstige vorming' die Gunning in 1908 hield voor de 'Vrouwenvereniging tot Bevordering van theologische Kennis' te Leiden.

Brontekst

'(...) Indien toch de godsdienst iets zal zijn, dan moet hij de hoogste en voornaamste macht in het leven zijn en het gansche leven doortrekken. Indien de ouders zich tegenover hun kinderen gedragen zooals ik zoeven geschetst heb, dan zal dit zeker reeds aanvankelijk het geval zijn; God is dan om zoo te zeggen in hun opvoeding alom tegenwoordig. Maar ik wilde het ook opzettelijk van dezen kant beschouwen en het zoo uitdrukken: indien gij uw kinderen niet den indruk weet te geven, dat uw godsdienst een werkelijke, en wel de hoogste macht in uw leven is, dat voor u de godsdienstige zijde, de godsdienstige beteekenis der dingen altijd de hoogste, de eigenlijke is; als de godsdienst in uw leven slechts de rol speelt van een ornament, iets voor buitengewone gelegenheden, als daar zijn trouwen en sterven, doop en aanneming, dan behoeft gij u waarlijk geen illusies te maken over het resultaat van uw godsdienstige opvoeding.

En ook hier breng ik u terstond over op practisch terrein, maar om u tevens te waarschuwen tegen een gevaarlijke misvatting, waaraan wij Holanders misschien nog meer dan anderen blootgesteld zijn. Wij toch zijn een naar binnen gekeerd volk, wij nemen alles veel innerlijker en inniger, en daardoor ook veel ernstiger en zwaarwichtiger op dan misschien eenige andere natie, en deze eigenschap komt in hoge mate aan onze religiositeit ten goede. Maar zij verleidt ons ook maar al te licht tot de miskennis van de beteekenis van het uiterlijke en doet ons vergeten, dat wij menschenkinderen nu eenmaal zoo geschapen zijn, dat wij het innerlijke alleen kunnen vatten in zijn uiterlijke verschijningen, evenals wij ons het abstracte alleen kunnen voorstellen in concrete gedaante en het geestelijke alleen in natuurlijke parallelvormen, anders blijven het woorden voor ons, waarmede wij onszelf en anderen betalen als met bankbiljetten, die geen waarde hebben in zichzelf, maar alleen daardoor dat zij inwisselbaar zijn tegen goud. Nu is de godsdienst essentieel een zaak des harten, van het innerlijke, en daarom zijn wij ook een diep religieus volk en toch is er geen natie, waar de scheiding tussen gewijd en profaan, tusschen religieuze en niet-religieuze kringen en de uitbanning van het religieuze element uit de laatste, zoo radicaal is als bij ons; vreemdelingen slaan daarover hun handen in elkaar. Dat komt omdat wij meenen, dat waar het uiterlijke niet volkomen beantwoordt aan het innerlijke, het ook maar liever over boord moet worden geworpen; in onze angst voor ledige vormen gaan wij er maar al te gemakkelijk toe over alle vormen af te schaffen, en handelen daarbij even onwis als iemand die van geen bankbiljetten wil weten, omdat zij toch maar papier zijn. Daartegenover moet er nadrukkelijk op gewezen worden, dat in deze stoffelijke wereld het innerlijke eenvoudig niet kan bestaan zonder uiterlijke vormen, en dat menigmaal de vorm het wezen tijdelijk in stand houdt.

De toepassing van deze dingen op ons onderwerp is deze: indien het tot het welslagen der godsdienstige opvoeding onontbeerlijk is, dat onze kinderen opgroeien in het besef, dat de godsdienst voor ons een realiteit en de machtigste realiteit is, dan mogen wij de uitwendige vormen in geen enkel opzicht verwaarlozen, allermint als de kinderen klein zijn. Later zal de tijd komen, wanneer wij hun zullen zeggen - als dat dan tenminste nog noodig is, wat echter bij hollandsche kinderen wel zelden het geval zal zijn - dat die vormen het 'm niet doen; middelerwijl echter moeten wij zorgen, dat zij te midden van die vormen opgroeien en die vormen zien

eerbiedigen, terwijl wij natuurlijk tevens voor ons zelf zorgen, dat die vormen aan een werkelijken inhoud beantwoorden.

Tot die vormen nu reken ik den kerkgang, het bidden aan tafel en bovenal de dagelijkse gemeenschappelijke godsdienstoefening, bestaande uit lezen der Schrift, voorafgegaan of gevolgd door gezang en gebed, en waaraan het gehele huisgezin, dus ook de dienstdoden, deelnemen. In al die vormen, ook in het tegenwoordig ten onrechte zoo geminachte bidden en danken bij het eten, spreekt zich uit de dagelijks herhaalde erkentenis, dat de hoogere wereld er is en in ons leven ingrijpt, en dat de mensch bij brood alleen niet leven kan. Bovendien brengen wij daardoor het gemeenschappelijke, objectieve element in den godsdienst, dat wij naast het subjectieve vooral niet verwaarloozen mogen, tot geldigheid en brengen en houden wij ons geheele leven op hooger niveau. (...) De godsdienst is nl. ook datgene wat universaliteit en elevatie brengt in ons gewone dagelijkse leven'.¹⁴

Vragen bij de brontekst

- a. Welke plaats dient volgens Gunning de godsdienstige vorming in te nemen in de morele opvoeding van de kinderen?
- b. Hoe verhouden zich volgens Gunning het innerlijke en het uiterlijke aspect van de godsdienstige opvoeding? Lees nu eens zijn eigen stuk tekst aan de hand van deze aspecten. Wat wil hij dan per aspect zeggen?
- c. Tegen welke, in Gunning's ogen typisch Nederlandse, karaktertrek waarschuwt Gunning de opvoeders?
- d. Ben je het eens met wat Gunning hier zegt over de godsdienstige opvoeding? Waarom wel of niet?

5. Verbredende tekst

Kader

Tot slot gaan we een verbredende tekst van Gunning lezen. Gunning heeft immers op een breder terrein dan de pedagogiek geschreven. Voor een indruk van zijn brede belangstelling volgt hier een fragment uit de korte tekst *'Wat wij noodig hebben. Nieuwjaar 1922'*. Gunning schreef deze tekst als een nieuwjaarsbijdrage in het tijdschrift *'Het kind'* (1923). Deze tekst geeft een goed beeld van Gunning's kritiek op de toenemende turbulentie van zijn tijd.

Brontekst

't Is in één woord te zeggen: Rust!

Rust, niet in den zin van lediggang, uitspanning, vacantie. Die is, hoe onmisbaar ook, toch altijd maar van voorbijgaanden aard, het - tijdelijk - herstel van een - tijdelijk - verbroken evenwicht. Maar Rust in den zin van kalmte, bezonken- en bezonnenheid, beheersching, zelfvertrouwen, moed, waardoor men beter Rustigheid of Gerustheid, en misschien 't allerbeste Gemoeds- of Zielerust zegt, of in bijbelsche taal: Vrede.

Wat wij noodig hebben, dat is wat Pestalozzi de 'innere Ruhe' noemde, het weerstandsvermogen der ziel om onder de wisselendste en moeilijkste omstandigheden zichzelf gelijk te blijven en koers te houden, de kunst om zich niet door de dingen te laten beheerschen en van de wijs brengen, maar er boven te staan, de betrachtting van het 'saevis tranquilus in undis' ('kalm temidden der wilde golven') van Prins Willem I.

Het is overbodig uiteen te zetten, dat wij dit vooral nu noodig hebben, maar misschien minder, er aan te herinneren, dat wij eigenlijk al 50, 60 jaren in een eeuw van jachtige onrust leven, die

¹⁴ J.H. Gunning Wzn., 'Godsdienstige opvoeding' (1908), in: *Keur uit de werken van Prof. Dr. J.H. Gunning Wzn.*, Groningen, Batavia, 1940, 277 – 297. De geciteerde fragmenten zijn uit p. 283 – 285.

alleen sedert 1914, en vooral sedert 1918, nog veel heviger en verwarder is geworden. Hoezeer wij echter reeds lang vóór die datums de rustige rust verloren hadden, kan o.m. blijken uit het treurige feit, dat de moderne mensch twee kunsten bijna geheel verleerd heeft, die zijn voorvaderen met virtuositeit, en met groote vrucht voor zichzelf en de menschheid, beoefenden de kunst van briefschrijven en de kunst van conversatie.

De zielsrust is een plant, die aangekweekt moet worden. Ik wil het nu niet hebben over de wijze waarop het individu die in zichzelf kan aankweken; genoeg zij het op te merken, dat daarvoor onvoorwaardelijk noodig is, dat de mensch met zichzelf in harmonie leeft. 'Een mensch met een gespleten ziel, ' de apostel Jacobus zegt het terecht (1:8) 'is ongestadig in al zijn wegen'. En verder alleen nog dit, dat wie heden ten dage 'rustige rust' predikt, wel beginnen mag met zichzelf. Doch geldt dat niet voor alle predikers?

Waar ik evenwel thans, bij den ingang van het nieuwe jaar, op wijzen wil, is dit, dat wij het groote leven buiten ons niet in onze macht hebben en slechts bitter weinig invloed daarop kunnen uitoefenen. Wij zijn eenigermate te vergelijken met de bemanning eener reddingsboot, die zich op de onstuimige zee waagt om haar plicht te doen, en die wel zeer rustig en kalm moet zijn om haar taak te kunnen volvoeren, maar met al haar rustigheid de woedende golven niet tot bedaren brengt. In die woelige zee moeten wij allen van wal steken en straks onze kinderen ook!

Er is echter - in 't algemeen gesproken - één levenssfeer, die wij voldoende in onze macht hebben, omdat wij haar grootendeels zelf scheppen, en zie dat is juist de levenssfeer waarin wij onze kinderen opvoeden: het gezin.

'De gezinnen zijn in onze maatschappij wat de oasen zijn in de woestijn', las ik onlangs ergens. Voor ons, Nederlanders, zou 'vluchthaven' een nog meer voor de hand liggend en beter beeld geweest zijn. Ook Ina Boudier-Bakker, in haar onvolprezen boekje 'De moderne vrouw en haar tekort', verklaart: 'het éénige wat het hart van het kind eischt, omdat het die noodig heeft - schoon onbewust - is de oude rust. Een rustpunt in den chaos, een niet teleurstellende oase in de woestijn, in de beslotenheid van het gezin'.

(...)

Maar wat is een gezin, waar de onrust heerscht? In paedagogischen zin zeker een onding! Men kan nog beter trachten tropische gewassen te kweken aan de Noordpool dan menschen, waarachtige menschen op te voeden in een gezin zonder rust. Want dáár zou men 't altijd nog kunnen proberen met broeikassen, maar in den menschenopvoeding helpen die niets.

Heerscht er echter nog veel rust in de gezinnen? Of is de onrust der wereld maar al te zeer ook in het gezinsleven doorgedrongen?

(...)

Voor die rust, die kalmte, dien vrede, dien wij als eersten en meest onmisbaren eisch voor het waarachtig paedagogisch gezin hebben leeren kennen, is de harmonie tusschen vader en moeder, het harmonische samenleven der ouders, zeker wel de eerste voorwaarde'.¹⁵

Vragen bij de brontekst

- a. Op welke maatschappelijke onrust doelt Gunning in zijn artikel?
- b. Gunning doelt in zijn pleidooi voor rust niet op vakantie en dergelijke vormen van rust. Op welke rust doelt hij wel?
- c. Gunning spreekt in het verband van zijn pleidooi over het gezin. Wat zegt hij over het gezin in het kader van de thematiek van de rust?

¹⁵ J.H. Gunning Wzn., 'Wat wij nodig hebben. Nieuwjaar 1922', in: *Verzamelde pedagogische opstellen*, Amsterdam, 1924, 231 – 236. De geciteerde gedeelten zijn uit p. 231 – 234.

- d. Wij leven in een andere tijd dan Gunning. Is volgens jou in onze tijd ook sprake van onrust? Zo ja, noem enkele voorbeelden van deze huidige onrust?
- e. Ben je het met Gunning eens in zijn visie op het gezin als plaats van rust?

6. In gesprek met de pedagoog: de ontvangst en doorwerking van Gunnings denken

Aansluiting bij de traditie

In zijn gesprek met het verleden sloot Gunning aan bij tal van klassieke gestalten uit de geschiedenis van de pedagogiek. Hij noemde zichzelf een eclecticus. Voordat er sprake was van een universitaire pedagogiek was er al vele eeuwen lang geschreven over opvoeding. Her en der in zijn opstellen en lezingen verwees hij op een positief-kritische wijze naar deze denkers. In zijn studie *'Conflict en compromis'* onderzocht Gunning hoe de vroege Kerk zich verhiel tot de opvoedkunde of *paideia* van de Grieks-Romeinse oudheid¹⁶. Binnen de Grieks-Romeinse wereld had het onderwijs zijn klassieke vorm van school, academie en curriculum van de zeven vrije kunsten of *artes liberales* gekregen. Bij enkele van haar beste vertegenwoordigers zoals Socrates en Plato heeft het zijn klassieke ideaal van morele opvoeding ten bate van de samenleving ontvangen. Men had in de oudheid volgens Gunning echter verbazingwekkend weinig aandacht voor de opvoeding van het kind van nul tot twaalf jaar.

De vroege kerk moest zichzelf tegenover deze klassieke *paideia* bepalen. Zij christianiseerde dit ideaal. Naar de overtuiging van Gunning deed zij dit te passief. Ze nam veel van de vorm en structuur over en gaf dat een eigen inhoudelijke invulling. De meest oorspronkelijke bijdrage lag hier op het vlak van het catechese-onderwijs aan de catechumenen en het intellectuele catechese-onderwijs aan de Catechetenschool in Alexandrië. Ook de kerkelijke auteurs besteedden weinig aandacht aan de opvoeding van het jonge kind. Gunning had hier een meer creatieve houding wenselijk geacht. Zelfs Augustinus¹⁷ - tegenover wiens opvoedkundige adviezen in *Het eerste geloofsondericht* Gunning zeer positief stond - ging hem, zo stelde hij in zijn opstel 'Augustinus als paedagoog', te veel mee met de klassieke pedagogiek, bijvoorbeeld waar deze 'het geheele elementaire en wetenschappelijke onderwijs heeft geplaatst *extra ecclesiam* (buiten de kerk, EM) en aan de profane scholen overgelaten'.¹⁸ Over de middeleeuwse pedagogiek is Gunning vrij negatief. Hier klinkt een sterk antipapisme in zijn woorden door.

In zijn gesprek met het heden (in bredere zin opgevat als de moderne tijd) was Gunning vooral gefascineerd door pedagogen als Rousseau en Pestalozzi. Hij ging een eind mee met hun kindgerichte denken. Daarnaast werd hij geboeid door reformpedagogen als Montessori, Freinet en Fröbel en hun ideaal van een pedagogiek die werkelijk 'Vom Kinde aus' dacht. Zijn houding was hierbij steeds kritisch-positief. Hij ijkte uiteindelijk hun denkbeelden op het christelijk geloofsbeginnsel.

Invloed en ontvangst

Zelf werd Gunning voor zijn eigen tijd een gesprekspartner en bron. In 1900 werd hij de eerste docent pedagogiek aan een Nederlandse universiteit en daarmee geldt hij als de nestor van de Nederlandse universitaire pedagogiek. Hij streefde ernaar om het vak pedagogiek een volwaardige plaats te geven binnen het curriculum van de Nederlandse universiteiten. In zijn spoor werden er leerstoelen pedagogiek opgericht. Zijn bijdrage aan de institutionele geschiedenis van de pedagogiek in Nederland is hiermee eens en voor goed gevestigd. Daarnaast was Gunnings inhoudelijke visie op de pedagogiek invloedrijk. Hij zag de pedagogiek als een morele discipline. Pedagogiek was een normatieve wetenschap. Deze opvatting is vanaf 1900 tot 1940 gezichtsbepalend geweest binnen de universitaire pedagogiek (hoewel er in de marge ook een meer empirische opvatting van de pedagogiek was, zoals bij de pedagoog Hamaker).

¹⁶ J.H. Gunning Wzn., 'Conflict en compromis. Een studie over het optreden van de christelijke pedagogiek in de antiek-heidense wereld', in: *Keur uit de werken van Prof. Dr. J.H. Gunning Wzn.*, 413 – 447.

¹⁷ Zie in de pedagogische canon voor de christelijke leraar het venster over Augustinus.

¹⁸ J.H. Gunning, 'Augustinus als paedagoog', in: *Keur uit de werken van Prof. Dr. J.H. Gunning Wzn.*, 389 – 412, 402.

Pedagogen als Ph. A. Kohnstamm, R. Casimir en J. Waterink staan in deze traditie. Op Kohnstamm heeft Gunning zeker invloed gehad, maar dan meer als een oudere vriend dan als leermeester. Beide pedagogen konden overigens ook felle onderlinge debatten voeren (zoals in 1929 rond het thema karaktervorming).¹⁹ Kohnstamm greep in zijn boek *Persoonlijkheid in wording* (1959) direct terug op het kind-ideaal van Gunning en heeft in zijn aandacht voor het eigene van het kind een traditie van M.J. Langeveld tot B. Levering gestempeld.²⁰

R. Casimir werd met name door Gunnings pleidooi voor onderwijs, dat trachtte zo goed mogelijk aan te sluiten bij de puberleeftijd, geïnspireerd tot zijn ideaal van een gemeenschappelijke onderbouw van het voortgezet onderwijs.²¹ J. Waterink stond verder van Gunnings sfeer af en liet zich in pedagogische zin vooral door H. Bavinck en A. Kuyper leiden, maar herkende zich wel in het ideaal van de normatieve pedagogiek als zodanig.²² Dat deze pedagogen de pedagogiek als een normatieve wetenschap zagen, wil overigens niet zeggen dat ze geen oog hadden voor de wetenschappelijke waarneming en observatie van het kind door de pedagoog. In tegendeel; met name een pedagoog als Kohnstamm heeft veel betekend voor de empirische pedagogiek. Maar alle waarnemingen op het natuurlijke vlak zouden volgens de normatieve pedagogen uiteindelijk hun werkelijke pedagogische waarde pas krijgen in het morele of normatieve aspect. Pas na de Tweede Wereldoorlog is deze normatieve traditie naar de zijlijn geschoven en werd de empirische pedagogiek meer en meer losgemaakt van dit normatieve kader. Sindsdien nam Gunnings invloed af, hoewel hij tot de huidige dag nog genoemd wordt als een inspiratiebron voor de christelijke pedagogiek. De kern van Gunnings pedagogische erfenis is, samenvattend gezegd, dat hij de pedagogiek op academisch niveau tot klinken heeft gebracht vanuit het belang dat hij hechtte aan de opvoeding van het kind en in een sterk besef van het eigene van het kind en van diens morele en religieuze ontvouwing.²³

Auteur: Dr. Ewald Mackay

7. Suggesties voor verdere kennismaking

Bronnen:

Gunning Wzn., J.H. (1940). *Keur uit de werken*. Groningen. Batavia.

Gunning Wzn., J.H. (1911). *Verzamelde paedagogische opstellen (Tweede Bundel)*. Amsterdam.

Gunning Wzn., J.H. (1924) *Verzamelde paedagogische opstellen. Nieuwe Reeks*. Amsterdam.

Secundaire literatuur:

Bakker, N., Noordam J. en Rietveld – van Wingerden, M. (2006). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. Assen.

Kluit, M.E. (1970). *Het protestants Réveil in Nederland en daarbuiten, 1815 – 1865*. Amsterdam.

Mulder, E. (1989). *Beginsel en beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900 – 1940*. Amsterdam.

¹⁹ 'Ph. A. Kohnstamm Hebreëër en Helleen', in Ernst Mulder, *a.w.*, 89 – 127. Zie over het conflict tussen Gunning en Kohnstamm: Ernst Mulder, *a.w.*, hoofdstuk 7. Slot: beginsel en beroep, 229 – 250, met name 234 – 241.

²⁰ Zie Ph. A. Kohnstamm, *Persoonlijkheid in wording. Schets ener christelijke opvoedkunde*, Haarlem, 1959, p. 436 e.v.

²¹ 'R. Casimir schoolmeester en dienaar', in: Ernst Mulder, *a.w.*, 129 – 166.

²² 'J. Waterink pedagoog der kleine luiden', in: Ernst Mulder, *a.w.*, 191 – 227.

²³ Gebaseerd op Ernst Mulder, *a.w.*

Neitzel-Tideman, H.M., Knoop, M. (1961). *Pioniers der pedagogie en der pedagogiek*. Den Haag, Rotterdam.

Vrijer, M.J.A. de, (1946). *Gunning Tragicus. Prof. Dr. J.H. Gunning jr. in de kring zijner broeders*. Den Haag.